

Prof. dr hab. Petro Kralyuk

Викладачі і студенти Острозької академії та їх внесок в розвиток української культури (кін. XVI – поч. XVII ст.)

Відсутність документів діяльності Острозької академії створюють чималі труднощі в реконструкції викладацького й студентського складу цього навчального закладу. Про викладачів та студентів ми можемо судити лише на основі фрагментарних свідчень з джерел, які мають, радше, опосередковане відношення до академії. Існує гіпотетична думка, що за часи існування цього навчального закладу з 1576 по 1636 рр. її закінчило близько 500 осіб, які справили помітний вплив на культурне й політичне життя України кінця XVI – початку XVII ст.¹

Свідчення таких творів, як поема С. Пекаліда «Про Острозьку війну», «Пересторога» анонімного автора та «Палінодія» Захарії Копистенського, дають підстави говорити, що в Острозькій академії вивчалися не лише сім «вільних наук», мови старослов'янська (чи руська), грецька й латинська, а й були студії вищого типу, зокрема, вивчалоя богослів'я. Показовою в цьому плані була робота над Острозькою Біблією, яка потребувала високої філологічної та богословської кваліфікації. До цієї роботи залучалися як викладачі академії, так і її учні.

Про високий статус навчального закладу в Острозі вказували православні, католицькі й уніатські джерела кінця XVI – початку XVII ст. У збірці полемічних творів Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» й «Календар римський новий» говорилося, що вони написані в «Академии Острогской»². Цю вказівку можна розуміти в тому сенсі, що академія була місцем, де здійснювалися

---

¹ І. Мицько, Я. Стратій, Роль Острозького культурно-освітнього осередку в розвитку української духовної культури // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації україністів (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.). – К., 1993, с.158.

² Г. Смотрицький, Ключ царства небесного / Підг. до видання В.М.Мойсєєнко, В.В.Німчук. – Житомир, 2005, с.26-27.

богословські студії. Про це фактично говорить Іпатій Потій, який у «Відписі на лист якогось Клірика Острозького» (1599) характеризує свого суперника, з котрим полемізує, як «учня академії Острозької»³.

Тобто в Острозькій академії готували людей, здатних вести богословську полеміку. Острозьку школу академією іменував відомий уніатський діяч Йосип Вельямин Рутський у своєму листі від 15 лютого 1603 р. до князя Миколая Радзивілла «Сирітки», при цьому вказував, що для неї князь В.-К. Острозький шукав професорів аж у Греції⁴. Про існування академії в Острозі як оплоту православ'я писав єзуїт Я. Велевіцький у щоденниковому записі від 1623 р.⁵. Цей запис можна розуміти в тому сенсі, що в Острозькій академії мусили бути певні богословські студії. Інакше Я. Велевіцький не трактував би її оплотом православ'я і не вбачав у ній серйозної небезпеки для поширення католицизму на українських землях.

В акті поділу володінь князя В.-К. Острозького між його синами Янушем та Олександром 1603 р. йдеться про друкарню і школу в Острозі, які, судячи з контексту документу, розглядаються в комплексі⁶. До початку XVII ст. відноситься недатований документ польською мовою «Постанова на Острозьку академію», де, зокрема, говориться про оплату «панам бакалярам» – окремо греко-слов'янському й латинському, а також їхнім помічникам «підбакалярам»⁷. Тобто, спираючись на цей документ, можемо говорити, що в Острозькій академії відбувалося вивчення грецької, старослов'янської та латинської мов. У цій же «Постанові...» згадується й про співаків. Отже, в академії відбувалося й навчання музики. Згадки про Острозьку школу, яку називають академією, є під 1617 р. у хроніці Острозького фарного римо-католицького костелу та в описі Острога 1620 р. А інформація про те, що після пожежі 1617 р. учнів із школи при фарному костелі перевели до «академії руської», свідчить про відносно високий рівень викладання в цьому навчальному закладі латинської мови⁸.

³ І. Потій, Відповідь Клірику Острозькому // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – Київ, Основи, 1995, с. 150.

⁴ С. Голубев, Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Т. 1. – Київ, 1883. – Приложение, № 23, с. 180-181.

⁵ J. Wielewicki, Dziennik spraw domu zakonnego oo jezuitów u św. Barbary w Krakowie, Scriptorum rerum Polonicarum. – Kraków, 1899. – Т. 17, s. 151.

⁶ В. Атаманенко (упоряд.), Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 75, 89.

⁷ В. Щербак (ред.), Postanowienie na Akademię Ostrogską // Острозька давнина. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 120-121.

⁸ Ковальський М. (підг.), Budynek Szkoły Ostrogskiej przy Kościele Ostrogskim (1620) // Wołanie

Виходячи з вищезгаданих документів, можна дійти висновку, що Острозька академія, з одного боку, виступала як гурток вчених (переважно богословів та філологів), а з іншого, як навчальний заклад, де реалізовувалася концепція гуманістичного навчання. Вона була багатоступеневою школою, яка включала початковий, середній та вищий рівні. Пізніше приблизно така сама схема багатоступеневого навчання існувала в Києво-Могилянській академії. На першому етапі учні оволодівали руською грамотою, що мала старослов'янську основу. Для навчальних потреб учнів-початківців у Острозі було здійснено кілька видань букварів (нам відомі видання 1578 р., початку 80-х рр., 1598 р., після 1598 р.). Можливо, були інші видання навчальних посібників для початкового навчання, але вони не дійшли до нас, оскільки такі книги завдяки інтенсивному використанню швидко зношувалися та знищувалися. Як підручник міг використовуватися Новий Завіт з Псалтирем 1580 року видання. На наступному, середньому етапі відбувалося вивчення грецької та латинської мов. При чому рівень їхнього викладання був достатньо високий. Відбувалося також вивчення семи «вільних наук». Принаймні в нас є прямі й непрямі свідчення того, що тут вивчалися граматики, риторика, арифметика, музика, астрономія. Не викликає сумнівів студіювання й інших предметів із комплексу семи «вільних наук». На вищому етапі відбувалися богословські студії. У перші роки існування школи вони були пов'язані з підготовкою тексту Біблії, до чого залучалися й окремі учні академії. Пізніше, у 80-90-х рр. XVI ст. Характерною для Острозької академії стає богословська полеміка з католиками й прихильниками унії. З'являється низка богословських творів полемічного спрямування. Передусім варто відзначити «Книжицю» Василя Суразького, відому під назвою «Про єдину істинну православну віру» (написана в 1588 р., опублікована в 1598 р.). У той час в Острозі було підготовлена низка перекладів богословських праць з грецької мови. Про відносно високий рівень викладання богослів'я в Острозькій академії засвідчує твір її учня Мелетія Смотрицького «Тренос» (1610), де основна увага приділялася теологічним питанням щодо відмінностей між римо-католицькою й православними церквами.

Імовірно, організатором школи і першим її ректором був Герасим Смотрицький⁹. Походив він з Поділля. Батько його був дяком. Є відомості, що

---

z Wołynia-Wołoszczyna z Wołyni. – 1996. – № 9. – С.37-39; Odmiana w rządzie kościelnym / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 1999. – № 30. – С. 45-46.

⁹ І. Мицько, Про Г. Смотрицького, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К., 1990. – С. 111- 113; Пасічник І. Д. Герасим Смотрицький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острозь, 2000. – С. 44- 55). Ректором він фігурує в роботі автора XVII ст. Я. Суші «Савл і Павло»

той переписував книги. Сам же Г.Смотрицький служив писарем у Кам'янці-Подільському, який був не лише великим адміністративно-політичним, а й культурним центром.

Близько 1576 р. Г.Смотрицький на запрошення князя В.-К. Острозького переїхав на Волинь. Цей факт підтверджується згадкою в літературі про надрукований у Львові «Апостол» 1576 р., де в кінці книги був вписаний «Королівський привілей за підписом князя В.-К. Острозького та справою підскарбія Герасима Даниловича». На жаль, ця книга до сьогоднішнього часу не збереглася. Дослідники допускають, що це був додрук львівського Апостола 1574 р., здійсненого у Дермані або Острозі, де існувала рукописна копія якогось привілею.

Вказаний королівський привілей, зокрема, засвідчує, що Г.Смотрицький займав при князівському дворі посаду підскарбія, тобто фінансового керівника величезних маєтностей роду Острозьких. Згодом (або одночасно) став викладачем і першим ректором Острозької академії. Окрім того, брав активну участь у діяльності Острозької друкарні, був одним з керівників літературно-наукового гуртка в Острозі. Напевно, під його редагуванням здійснювалася підготовка тексту Острозької Біблії. Саме він зазначений як автор прозової та віршованої передмов. Можливо, йому також належали вірші на герб В.-К. Острозького й передмова, написана від імені цього князя.

Сама підготовка Біблії до друку, яка побачила світ у 1580-1581 рр., вимагала величезної роботи, порівняння великої кількості списків і виведенні на основі їх біблійного канону. Острозька Біблія стала не лише першою друкованою повною Біблією на старослов'янській мові, це також була перша Біблія в Європі, укладена на основі різних біблійних текстів. І роль Г.Смотрицького в цій непростій справі була визначальною¹⁰.

Можна припустити, що працюючи над Острозькою Біблією, Г.Смотрицький займався філологічними студіями, розробкою канону старослов'янської мови. Потім цю справу продовжив його син Мелетій.

Перед 1587 р. Г.Смотрицький написав віршований полемічний твір, присвятивши його київському митрополитові Онисифорові Дівочці. Пам'ятка не збереглася. Можливо, це частина анонімного т.зв. віршованого полемічного комплексу 80-90-х рр. XVI ст., спрямованого проти католиків та протестантів. У 1587 р. ним були написані в Острозькій академії антикатолицькі полемічні

(Susza J. Saulus et Paulus. – Romae, 1666. – P. 15-16).

¹⁰ Див.: П. Кралюк, Р. Торконяк, І. Пасічник, Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – Острог, 2006.

твори «Ключ царства небесного», «Календарь римски новы», надруковані 1596 р. Останній був спрямований проти календарної реформи в католицькій церкві в 1582 р. Вказані твори можна вважати одними з перших ластівок у православної українській полемічній літературі.

Окрім Г.Смотрицького, достеменно відоме ще одне ім'я ректора Острозької академії. Це – Сава Фляка (Флячич). Походив він із заможного острозького міщанського роду (був, імовірно, сином Варфоломія та Марії Флячичів). Очевидно, С. Фляка навчався в Острозькій академії. З початку XVII ст. згадується в джерелах як слуга В.-К. Острозького. В документах 1618 р. він фігурує як ректор школи Острозької, а також «дозорця добр Суража і шпиталя острозького», тобто Суразької фундації, яка була передана для потреб Острозької академії. Тоді С.Фляка разом з острозькими святотроїцьким Никандром та святомиколаївським священниками Василем передав Суразьку волость в оренду князю Олександру Пузині (згодом луцько-острозький єпископ). Близько 1621 р. острозький ректор уклав довідку про забезпечення Острозької академії (Постанова на Академію Острозьку). Як впливає з пом'яника Межигірського монастиря та згадок у судових книгах, наприкінці свого життя С.Флячич постригся у ченці і до 1634 р. помер в цій обителі, взявши чернече ім'я Самуїла¹¹.

Під час підготовки до друку Острозької Біблії і в часи функціонування Острозької академії в Острозі опинялися вчені греки, які допомагали готувати Біблію до друку й займалися викладацькою діяльністю, навчаючи студентів грецької мови. До таких варто віднести Ахілеоса Еммануїла, випускника Римської грецької колегії св. Афанасія¹², Мосхопуло Еммануїла, який теж навчався в Римі, але був противником порозуміння православних з католиками¹³, Натаніеля Євстахія, який, імовірно, брав участь у перекладі текстів із грецької на старослов'янську при підготовці Острозької Біблії¹⁴, Діонісія Раллі, що теж

¹¹ І. Мицько, *Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст.; Острозька слов'яно-греко-латинська академія.* – С. 115.

¹² Див.: Н. Киселев, *Греческая печать на Украине в XVI веке* // Книга. – Москва, 1962. – Сб.7. – С. 191; І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія.* – С. 82.

¹³ *Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів.* – Київ, 1988. – С. 83-84; І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія.* – С. 102; Б. Флоря, *Молдавская, влашская и греческая эмиграция в Русском государстве второй половины XVI – начале XVII в. (по данным русских источников)* // *Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализма.* – Кишинев, 1983. – С. 77, 79.

¹⁴ П. Кралюк, Р. Торконяк, І. Пасічник, *Острозька Біблія в контексті української та європейської культури.* – С. 88.

залучався до підготовки Острозької Біблії, був активним церковним і політичним діячем того часу (існували плани, що Д.Раллі очолить православний патріархат, який буде створений на Русі)¹⁵, Никифор Парасхес-Кантакузен, вихованець Падуанського університету, викладач «семи вільних наук» у Острозі, активний церковний та політичний діяч¹⁶, Кирила Лукаріса, який у середині 90-их рр. XVI ст. викладав у Острозі грецьку мову й, можливо, був ректором академії (пізніше К.Лукаріс став патріархом олександрійським та константинопольським)¹⁷.

Дещо складно говорити про безпосередній вплив учених греків, які викладали в Острозькій академії, на українську культуру. Однак вони сприяли становленню в Україні школи грецистики, представники якої займалися перекладами грецьких текстів на старослов'янську або книжну українську мову. Одним із яскравих представників цієї школи був Кипріан, який, судячи з деяких документальних свідчень, походив із Острожчини (села Розваж поблизу Острога), навчався в Острозькій академії, Венеції та Падуї, можливо, викладав у Острозі й перекладав праці грецьких учених. Найбільш відомий переклад Кипріана трактату Гавриїла Севера «Синтагматікон...»¹⁸.

Поряд з грецькою, в Острозькій академії приділялася велика увага викладанню старослов'янської мови. На противагу П.Скарзі, який у своєму полемічному трактаті «Про єдність церкви божої під єдиним пастирем...» (1577) твердив про непридатність старослов'янської мови для викладання «вищих наук», зокрема, теології, острозькі книжники доводили зворотнє і навіть

¹⁵ Я. Ісасвич, Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983. – С. 79; П. Кралюк, Р. Торконяк, І. Пасічник, Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – С. 87.

¹⁶ Е. Дзюба, Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским. Вторая половина XVI – первая половина XVII в. – Київ, 1987. – С. 61, 121; І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С. 106.

¹⁷ Арсеній, арх-т. Патриарх Кирилл Лукарис и его заслуги для православной церкви. – Изд. 2-е. – Симферополь, 1881; К. Брянцев, Патриарх Кирилл Лукарис и его заслуги для православной церкви. – С.-Петербург, 1881; В. Любашенко, Кирилл Лукарис и протестантизм (Опыт межцерковного диалога). – Одесса, 2001; Ї ж. Пошуки альтернативної унії: православні і протестанти у контексті Берестя (Кирило Лукаріс і Україна) // Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtsschreibung: Versuch einer Zwischenbilanz. Materialien des Internationalen Forschungsgesprächs der Stiftung PRO ORIENTE zur Braster Union Drittes Treffen: Lviv, 21-23. August 2006 / Herausgegeben von Johann Marte und Oleh Turij. – Lviv, 2008. – S. 276-296.

¹⁸ А. Ясіновський, Внесок Острозького культурного осередку в розвиток української богословської думки (кінець XVI – початок XVII ст.) // Ковчег. – Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 217-227; G. Podskalsky, Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821). – München, 1988. – S.117-180.

говорили про благодатність старослов'янської мови, її кращість у порівнянні з іншими мовами. Такі думки, наприклад, висловлював Іван Вишенський, який був пов'язаний із Острогом. А відповіддю П.Скарзі стало видання Острозької Біблії старослов'янською мовою. Також у Острозькій друкарні вийшла низка видань букварів старослов'янською мовою.

Старослов'янську мову в академії міг викладати Г. Смотрицький, а також інші редактори Острозької Біблії. До таких, напевно, належав Тимофій Михайлович¹⁹. Він є автором алфавітно-предметного покажчика до Нового Завіту «Книжка собраніе вещей нужнійших...», яка була надрукована в Острозі у 1580 році. Про цього культурного діяча збереглося небагато відомостей. У заяві друкаря Івана Федорова, яку він дав 5 березня 1578 року в Луцькому гродському уряді, надавалося право Тимофію Михайловичу, слугі королівського писаря Михайла Гарабурди, стягнути борг із міщанина Якова Максимовича у Вільно. При цьому І. Федоров іменував Тимофія Михайловича своїм приятелем. Цей документ дає нам право припустити, що оскільки Тимофій Михайлович знаходився з І. Федоровим у довірливих, дружніх стосунках, то не виключено, що саме друкар запропонував взяти йому участь у редагуванні Острозької Біблії. Важливою є й вказівка на те, що Тимофій Михайлович належав до слуг М. Гарабурди. Останній, як відомо, був причетний до виходу Острозької Біблії, оскільки на прохання князя В.-К. Острозького привіз із Москви примірник Геннадієвої Біблії. Є. Немировський ототожнював Тимофія Михайловича з Тимофієм Анничем, «дяком школи руської острозької», який 16 травня 1584 року разом із дерманським боярином Федором Наумовичем Гарабурдою купив і подарував Дерманському монастиреві Четвероевангеліє.

Окрім «основних» мов, грецької та старослов'янської, в Острозькій академії викладалася й латинська мова. Це була елітарна мова культури не лише в країнах Західної Європи, але і в Речі Посполитій. Знання латини вважалося ознакою культурності. Також без знання цієї мови важко було робити політичну кар'єру.

На жаль, говорити про викладачів латини в Острозькій академії дуже проблематично. Можна припустити, що дехто з учених греків, які прибули в Острог, перед тим отримавши освіту на Заході, могли викладати тут не лише греку, а й латину. Викладачем латинської мови міг бути придворний поет В.-

---

¹⁹ П. Кралюк, Р. Торконяк, І. Пасічник, Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – С. 85-86.

К. Острозького С. Пекалід²⁰. Народився він у сім'ї міського радника Тобіаша Пенкалі та міщанки Ганни Старчиновської у м. Олькуші (Польща). У 1585-1589 рр. навчався у Краківському університеті, де отримав ступінь бакалавра мистецтв і, як свідчить книга реєстрації присвоєння вчених ступенів цього університету, «став русином» (*ruthenus factus*). Імовірно, в роки навчання в університеті С.Пекалід налагодив тісні контакти спочатку з князем Янушем Острозьким, а потім і з його батьком, Василем-Костянтином, ставши їх придворним поетом. Йому належить випущений ним 1601 р. у Львові поетичний твір «*Epithalamium*» на честь шлюбу відомого протектора православ'я на Перемишльщині Яна Щасного Гербурта з Єлизаветою Заславською. Однак найбільш відомим твором С.Пекаліда є латиномовна поема «Про острозьку війну» («*De bello Ostrogiano*»), яка вийшла друком 1600 р. у Кракові. Поема адресувалася князям В.-К. і Я. Острозьким і описувала конфлікт 1593 р. між ними, з одного боку, і козацьким військом Криштофа Косинського, з іншого. У згаданій поемі «Про Острозьку війну» поет говорить про школу в Острозі, іменує її «тримовною гімназією» (*Trilingue Gymnasium Ostrogianum*). Також зазначає, що «славу античних часів» Острогу принесли «вільні науки».

Є певні підстави вважати, що в Острозькій академії здійснювалося викладання поезики, основ віршування. Свідченням на користь цього може бути видання в Острозі в 1581 р. «Хронології» Андрія Римші (Оригінальна назва твору – «Которого ся місяца што за старыхъ вековъ діело короткое описаніє») (Щодо А. Римші в літературі існує поширений погляд ніби він навчався чи викладав у Острозькій академії. Насправді його біографія не дає підстав для таких тверджень)²¹. Хронологі – один із перших зразків «новочасної» поезії в українській літературі. Цей твір міг використовуватися як своєрідний навчальний посібник для вироблення навичок віршування. Саме ж віршування стає поширеною «літературною технікою» в діячів Острозького осередку і академії. Передусім це стосується Г.Смотрицького і особливо Д.Наливайка.

²⁰ П. Кулаковський, Пекалід // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедичне видання. – С.135-136.

²¹ В. Атаманенко, І. Пасічник, Андрій Римша // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 67-83; Я. Ісасвич, Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1975. – С. 93-94; М. Ковальський, Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова у 70-х на початку 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972. – С. 35-36; Е. Немировский, По следам первопечатника. – Москва, 1983. – С. 55, 56-57.

Судячи з усього, в Острозькій академії були спроби виробити оригінальне богословствування, базоване на східній святоотцівській традиції. У цьому контексті варто розглядати появу Острозької Біблії. Адже дана книга була призначена не стільки для літургійних цілей, скільки для богословських студій. Богословський характер мала прозова передмова Г.Смотрицького до цього видання. Також у окремих примірниках Біблії зустрічаємо покрайні (маргінальні) коментарі на полях, які в ряді моментів свідчать саме про богословські зацікавлення читачів.

До викладачів-богословів у Острозькій академії міг належати Варсонуфрій (Варсонофій). Пом'яник Межигірського монастиря біля Києва називає його наставником Афанасія, який, очевидно, навчався в Острозькій академії, а потім став засновником монастиря в Межигір'ї²².

Богослів'я в Острозькій академії міг також викладати Олексій, який згадується в двох листах до В.-К. Острозького, котрі приписуються князю А. Курбському. Ці листи атрибууються 1578 р., коли вже виникла Острозька академія і здійснювалася підготовка до видання Острозької Біблії. У них Олексій характеризується як особа, наближена до оточення В.-К. Острозького. Він, судячи з цих згадок, був добре освіченою людиною, займався публіцистичною діяльністю й оригінально коментував Біблію²³.

Певно, до провідних богословів Острозької академії належав Василь Суразький²⁴. Сам він підписувався «многогрішний и хуждший в христианах убогий Василий». Сучасники (І. Потій, М. Смотрицький, К. Сакович, І. Кунцевич) іменували його Василем Суразьким. «Антиризис» І.Потія дає підстави вважати, що він був слугою В.-К. Острозького. У документах Кременецького земського суду В. Суразький фігурує як «старший строитель и патрон шпиталя Острожского и всех имений до того належачих» (1593-1607), тобто виступав наглядачем Суразької фундації, наданої на Острозьку академію. Це навіть дає підстави

---

²² І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С. 82, 85.

²³ І. Мицько, Іван Федоров. Життя в еміграції. – Острог, 2008. – С. 96; Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. – С.-Петербург, 1913. – С. 53, 108.

²⁴ О единой вере / Соч. острожского священника Василия 1588 года // Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1882. – Т. VII. – Столб. 600-938; В. Атаманенко, Василь Суразький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 98-107; Завитневич В. З. «Палинодия» Захарии Копыстенского и ее место в истории западно-русской полемики XVI и XVII вв. – Варшава, 1883. – С. 56-59, 90-107; К. Копержинський, Український письменник XVI ст. Василь Суразький // Наук. збірник за рік 1926. ВУАН. – Київ, 1926. – С. 38-72; И. Мыцко., Украинский писатель-полемист Василий Суразкий – сподвижник Ивана Федорова // Федоровские чтения. 1979. – Москва, 1982. – С. 18-23.

припустити, що він міг бути ректором Острозької академії, оскільки посада ректора й наглядача фундації іноді поєднувалися (зокрема, таке поєднання бачимо на прикладі С. Фляки).

Очевидно, В. Суразький брав участь редагуванні Острозької Біблії. Дослідники вважають, що він також міг готувати до друку «Псалтир з возслідуванням» (1598), «Маргарит» Іоанна Златоуста (1595); виступати укладачем та редактором «Книжиці» в 10-ти розділах (1598). Вершиною полемічної діяльності В. Суразького є «Книжиця» в 6 розділах (1588), високо оцінена І. Вишенським. Це був перший ґрунтовний твір з боку православних, де йшлося про обрядові й догматичні відмінності між католиками й протестантами, з одного боку, та католиками, з іншого.

Цікавою фігурою в історії Острозького культурного центру був Дем'ян (Даміан) Наливайко²⁵. Склалося так, що він ніби опинився в «тіні» свого брата Семерія, видатного політичного й воєнного діяча. Судячи з опосередкованих свідчень, Дем'ян закінчив Острозьку академію і міг там працювати. У документах згадується він як священник у Острозі. Виступав учасником Берестейського антиуніатського собору 1596 року. Був сповідником В.-К. Острозького. Про повагу до нього князя свідчить той факт, що за порадою Д.Наливайка той відмовився від наміру випустити «Отпис...» на лист І. Потія (1598) під своїм іменем. Схоже, саме Д.Наливайко суттєво впливав на релігійно-культурну політику В.-К.Острозького в останні роки його життя.

Найбільш плідним періодом у творчості Д. Наливайка були останні роки XVI – початок XVII століття. Після персвєднення Острозької друкарні до Дерманя і створення в цьому селі культурно-освітнього осередку (1602) Д.Наливайко працював там, був керівником друкарні, редагував твори, призначені до друку, перекладав і писав. У 1605 р. у Дермані був опублікований лист Мелетія Пігаса до єпископа І. Потія, передмова до якого подана за підписом Даміана (Наливайка). Його перу також приписують «Лямент дому княжат Острозьких» (Дермань, 1604), передмову до «Требника» (Острог, 1606), передмову та, можливо, переклад «Лікарства на оспальй умысл человічій» (Острог, 1607), упорядкування збірки виразів з Біблії та праць отців церкви «Лекції словенскії Златоустого от бесід євангельських от іерея Наливайка вибране» (Острог, пер. 1627).

²⁵ В. Агаманенко, Наливайко Дем'ян (Даміан) // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С.101-102; С. Пастушок, Даміан (Дем'ян) Наливайко // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С.114-122.

Д. Наливайко виступав автором низки поетичних творів. Крім згаданого «Ляменту...», написав низку віршів, вміщених у «Лікарстві...» та вірш «На старожитний клейнод... князів Острозьких» з острозького «Часослова» 1612 р., де він також є автором передмови. Є згадки й про інші твори Д.Наливайка, які, на жаль, не збереглися до нашого часу.

Дещо осторонь від когорти інших викладачів Острозької академії стоїть Ян Лятош²⁶. Останній закінчив Краківський університет у 1563 р. з вченим ступенем магістра філософії. З 1565 р. він професор цього університету. У 1575 р. вступив на медичний факультет Падуанського університету. Після дворічного навчання одержав докторат медицини і повернувся до Кракова. У Краківському університеті викладав математику і філософію. Одночасно інтенсивно займався астрологічними студіями. У 1580 р. прийнятий членом товариства докторів медицини Кракова, а в 1582 р. став професором медицини Краківського університету і посів кафедру медицини, яка була організована у 1565 р. Петром із Познані. У 1583 р. став деканом лікувального відділення Краківського університету.

Я. Лятош – автор численних праць з астрології та астрономії. Велике значення надавав вивченню ролі астрології у медицині. Вважав, що за розміщенням небесних тіл, планет і зірок можна передбачити поширення хвороб, їх лікування, а також прогнозувати нещастя, врожайність, кількість опадів, зміни погоди, долю окремих індивідів тощо.

Коли в 1582 р. папа Григорій XIII надіслав до Краківського університету новий календар, Я. Лятош виступив проти його прийняття, оскільки ним було виявлено в ньому багато похибок і неточностей. Прийняття нового календаря, вважав вчений, негативно вплине на літочислення, встановлення термінів свята Пасхи та прогнозування багатьох явищ у природі.

Я. Лятош розгорнуто кампанію проти нового календаря папи Григорія XIII. Він виступав із публічними лекціями, писав брошури, вступав у дискусії з численними опонентами, надсилав листи видатним вченим із зазначенням виявлених помилок у календарі. Користуючись послугами папського нунція в Польщі, кардинала А. Болоньєтті Я.Лятош передав лист папі Григорію XIII з викладенням усіх виявлених недоліків. Видав календарі і прогностики уперед аж до 1610 року.

---

²⁶ Р. Шпізель, Ян Лятош (Лягос) // Острозькі просвітителі. – Острог, 2000. – С. 61-66; Н. Barycz, *Historja uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. – Kraków, 1935. – S. 554-589; S. Kamiński, J. Latos, *Słownik lekarzów polskich*. – Warszawa, 1888. – S. 265; J. Peszke, J. Latos, *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. – Warszawa, 1910. – T. 43. – S. 5-6.

Критика нового календаря папи Григорія XIII, яку широко розгорнув Я.Лятош, була позитивно сприйнята в середовищі православних Речі Посполитої. Вчений почав налагоджувати зв'язки з домом Острозьких. Із 1594 р. Я.Лятош почав присвячувати свої праці членам родини Острозьких, найбільше Янушу Острозькому. Зазнавши переслідувань у Краківському університеті за свою радикальну «антикалендарну» позицію, Я.Лятош десь у кінці 90-их XVI ст. перебрався до Острога й, судячи з певних свідчень, викладав у Острозькій академії. Тут він міг читати математику, астрономію та медицину.

У Острозі Я. Лятош продовжив критику нового календаря, друкував наукові праці у Вільно. Серед виданих в Острозі творів Я. Лятоша особливе місце займає книга із календарем на 1602 р., у якій підсумовано все раніше висловлене щодо недоліків та помилок календаря папи Григорія XIII. У віленських виданнях Я.Лятош доводив значення кожної хвилини у літочисленні та прогнозах, друкував календарі на новий рік, прогнозував погоду, політичні події. Високу оцінку Я. Лятошу дав З. Копистенський у своєму полемічному творі «Палінодія»²⁷.

Зі стін Острозької академії вийшло чимало випускників, які стали видатними діячами української історії та культури. Тут навчалися Семерій Наливайко²⁸, що став помітною постаттю в європейській політиці середини 90-их рр. XVI ст., і відомий козацький гетьман, герой Хотинської битви Петро Конашевич-Сагайдачний²⁹. Перший запропонував проект створення козацької держави

²⁷ З. Копистенський, Палінодія // Українська література XVII ст. – К., 1987. – С.103.

²⁸ М. Антонович, Студії з часів Наливайка // Праці Українського історико-філологічного товариства. – Прага, 1942; В. Грабовецький, Нові документи про визвольні походи Наливайка в Галичину // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – №1; К. Заклинський, Зношення цесаря Рудольфа II з козаками і їх участь у війні угорсько-турецькій в р. 1594 і 1595 // Справоздане дирекции гимназии академической во Львове. – Львів, 1882; С. Леп'яко, Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернівці, 1996; Д. Мишко, Северин Наливайко. – Київ, 1962; Ю. Мицик, Незнаний лист Наливайка // Старожитності. – 1995. – №5-6; І. Франко, Наливайко у мідянім бику // Науковий збірник, присвячений професору Михайлу Грушевському. – Львів, 1906.

²⁹ Д. Антонович, Петро Конашевич-Сагайдачний // Україна. – 1990. – № 1 (публ. Я. Дзири). – С. 24; Його ж. Про козацькі часи на Україні. – Київ, 1991. – С. 71-83; М. Грушевський, Історія України-Руси. – Київ, 1909. – Т. 7. – С. 355, 369-386, 390, 413, 426-428, 432-437, 450, 459-461, 464-468, 470-478, 485-487, 489-492, 575, 583, 588; В. Голобуцький, Запорозьке козацтво. – Київ, 1994. – С. 229-234, 241, 243-245, 249, 254, 257-259; П. Сас, Петро Конашевич-Сагайдачний // Володарі гетьманської булави. Історичні нариси. – Київ, 1994. – С. 87-139; Д. Яворницький, Історія запорозьких козаків: У 3-х томах. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 143, 145, 149-155, 170, 390, 465; Його ж. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний // Історичні постаті України. Історичні нариси. – Одеса, 1993. – С. 24-64.

в межиріччі Південного Богу й Дністра³⁰. Цей проект цікавий як пам'ятка української політичної думки кінця XVI ст. Щодо П.Конашевича-Сагайдачного, то завдяки його сприянню сформувалося Київське братство і школа при ньому, яку правомірно розглядати як предтечу Києво-Могилянської академії.

До найбільш відомих культурних діячів-випускників Острозької академії варто віднести М. Смотрицького – сина Г.Смотрицького³¹. Дитячі роки М. Смотрицького пройшли в Острозі, де він здобував освіту в місцевій академії під керівництвом батька. Отримав добру мовну підготовку, знав старослов'янську, грецьку, латинську й польську мови. До його вчителів у Острозі зараховують К. Лукаріса. Освіту продовжив у єзуїтській академії у Вільно.

³⁰ С. Наливайко, Лист до короля Зигмунда Третього 1596 року // Україна: антологія пам'яток державотворення, X-XX ст.: у 10 т. - Київ, 2008. – Т. 3. – С. 33-39.

³¹ С. Абрамович, Мелетій Смотрицький та проблеми філологічної культури барокко // Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – Київ, 1984. – С. 137-160; С. Бабич, Ранньобарокова візія читача у творчості Мелетія Смотрицького // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 80-94; А. Вradий, Первопечатаные книги Ивана Федорова («Острожская библия» 1581 года) и «Грамматика» М. Г. Смотрицкого // Ученые записки Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук. – Ташкент, 1975. – Вип. 26. – С. 90-111; А. Вradий, Морфологическая характеристика имен существительных в «Острожской библии» 1581 г. печати Ивана Федорова и «Грамматика» М. Смотрицкого // Сборник научных трудов Ташкентского государственного педагогического института. – Ташкент, 1976. – Т. 166. – С. 31-41; І. Гальчук, Акцентуаційні особливості «Граматики» М. Смотрицького // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 105-114; М. Засадкевич, Мелетій Смотрицький как филолог. – Одеса, 1883; Л. Квасюк, Архетип церкви-матері в міфологічних побудовах Мелетія Смотрицького // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 55-64; В. Короткий, Творческий путь Мелетия Смотрицкого. – Минск, 1987; П. Кралюк, Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог, 2007; Б. Курилас, З'єднання архієпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному навітленні. – Вінніпег, 1962; – Київ, 1898; Німчук В. К. Грамматика М. Смотрицького – перша перлина давнього мовознавства // Смотрицький М. Грамматика. – Київ, 1979; С. Новоселецька, Мелетій Смотрицький // Острозькі просвітники. – Острог, 2000. – С. 84-93; А. Осинский, Мелетій Смотрицький, Архієпископ Полоцький. – Киев, 1912; Е. Прокошина, Мелетій Смотрицький. – Минск, 1966; М. Соловій, Мелетій Смотрицький як письменник: У 2-х т. – Рим – Торонто, 1977-1978; Р. Ткачук, Полеміка Мелетія Смотрицького із Іпатієм Потієм у контексті суспільно-культурних обставин кінця XVI – початку XVII століть // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 95-104; Н. Яковенко, Мелетій Смотрицький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997. – С. 168-173; П. Яременко, Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. – Київ, 1986; D. Frick, Meletij Smotryc'kij. – Cambridge, 1995; S. Sabol, De Meletij Smotricky Polemista Anticatholico. – Rome, 1951; J. Susza, Saulus et Paulus Ruthenae unionis, sanguine b. Iosaphat transformatus, sive Meletius Smotriscius, archiepiscopus Hieropolitanus etc. – Rome, 1666.

Деякі дослідники вважають, що ще в ранній період М. Смотрицький писав полемічні твори антиуніатського спрямування. Були навіть спроби ототожнити його з Кліриком Острозьким. Однак усі ці припущення не мають належного документального підтвердження.

У 1600 р. М.Смотрицький став домашнім учителем латинської мови князя Богдана Соломирецького в селі Боркулабові біля Мінська. Разом зі своїм учнем виїздив навчатися в Німеччину, де слухав лекції в німецьких університетах – Ляйпцігському, Віттенберзькому, можливо, також Нюрнберзькому й Бреславському. Окремі дослідники вважають, що він там отримав вчений ступінь доктора медицини. Але про це сам М. Смотрицький ніде не згадує і ні в одному зі своїх видань себе так не називає. Хоча, згідно традиціям того часу, мав би це робити. Повернувшись із-за кордону, М.Смотрицький поселився у Вільно, де співпрацював з місцевим міщанським братством, яке стало одним із осередків захисту православ'я й знаходилося в стані гострого протистояння з тодішнім уніатським митрополитом Іпатієм Потієм.

Тут він написав і видрукував польською мовою один із найбільш відомих своїх полемічних творів «Тренос...» (1610), опублікований під псевдонімом Теофіла Ортолога. Йому також приписують написання анонімного полемічного твору «Антиграфи...» (1608). «Тренос...», завдяки своїм художньо-літературним якостям, ерудиції автора, викликав значний резонанс. Початок твору, перші два розділи подані у формі плачу, «ляменту» православної церкви, яка персоніфікується з образом-символом матері. Автор, використовуючи прийоми риторичного мистецтва й водночас елементи українського фольклору, малює жахливий стан церкви. Особливо велика увага акцентується на невдячних «синах» (князівських та шляхетських родах), які покинули «матір». Наступні вісім розділів носили богословський характер, де переважно йшлося на теологічних розходженнях між православною та католицькою церквами. У цьому випадку М.Смотрицький звертається до творів східних і західних отців церкви, візантійських богословів, деяких ренесансних авторів (Ф. Петрарки, Е.Роттердамського). Розповсюдження «Треносу...» було заборонене владою. Його видавці, передусім Л. Карпович, зазнали переслідувань. А сам М.Смотрицький змушений був на деякий час покинути Вільно. У той час він міг опинитися в Острозі й навіть працювати в Острозькій академії.

У 1616 р. в Єв'ю (нині м. Вевіс, Литва) віленські братчики опублікували «Євангеліє учительне», підготовлене М. Смотрицьким. Близько 1617 р. він приймає чернечий постриг. У 1618-1619 рр. М. Смотрицький опублікував «Граматику...», яка справила величезний вплив на розвиток філологічної

науки в слов'янських народів. При написанні «Граматики» М.Смотрицький використовував текст Острозької Біблії, редагований його батьком. «Грамматика...» М. Смотрицького витримала ряд перевидань у Росії та Румунії й виступала підручником старослов'янської мови аж до кінця XVIII століття. У перекладі латинською мовою вона стала відома поза ареалом поширення старослов'янської мови. На основі «Граматики...» М.Смотрицького або під її впливом були укладені підручники з мови в різних слов'янських народів.

Імовірно, в час видання «Граматики...» М. Смотрицький став ректором братської школи в Києві. Восени 1620 р. його таємно висвятив єрусалимський патріарх Теофан (Феофан) на архієпископа полоцького, вітебського й мстиславського. Оскільки це висвячення вважалося владою незаконним, М.Смотрицький зазнав переслідувань. Так само переслідувані були інші православні ієрархи Теофанового свячення. Бажаючи захистити себе й своїх соратників, М.Смотрицький написав і опублікував низку полемічних творів – «Верифікацію невинності» (два видання 1621 р.), «Оборону верифікації» (1621), «Еленхус» (1622), «Юстифікацію невинності» (1623). Вони стали помітним явищем у розвитку полеміки між православними та прихильниками унії й викликали численні відповіді.

Після вбивства у жовтні 1623 р. уніатського полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича М. Смотрицький змушений був покинути землі Речі Посполитої й подався на Близький Схід, побував у Константинополі, Палестині, Єгипті. Схоже, він мав завдання від українсько-білоруських православних ієрархів провести переговори зі східними патріархами й добитися від них згоди на порозуміння з прихильниками унії. Однак ці переговори не дали очікуваного результату. Після повернення зі Сходу в 1625 р. М. Смотрицький зустрівся з бойкотом з боку православного духовенства. Це стало однією з причин його переходу в унію. 6 липня 1627 року в м. Дубні він заявив про свій перехід перед Йосифом-Вельямином Рутським – тодішнім уніатським митрополитом. За це отримав від князя Олександра Заславського Дерманський Троїцький монастир. При цьому було домовлено, що М. Смотрицький не повинен афішувати своє уніатство. 1628 року без згоди М. Смотрицького К. Сакович опублікував у Львові його полемічний твір «Апологія...», де осуджувалися східні патріархи й проводилася ідея єдності православних та уніатів. Книга викликала розголос і була різко засуджена собором православних ієрархів. На свій захист М.Смотрицький написав кілька полемічних творів – «Протестацію» (1628), «Паранезіс» (1628) та «Екзетезіс» (1629), де проводилася думка про потребу порозуміння православних та уніатів. У останні роки життя полишив активну діяльність, вів аскетичних спосіб життя у Дерманському монастирі.

Також до українських культурних діячів початку XVII ст. варто віднести старшого брата Г. Смотрицького, Стефана³². Він навчався в Острозькій академії. Після її закінчення був секретарем В.-К. Острозького, згодом став священником острозької Пречистенської церкви. Займався переписування книжок. Можливо, також здійснював переклади, оскільки володів грекою й латиною. Після трагедії 1636 р., коли Анна-Алоїза Острозька вчинила погром над православними острожанами, змушений був прийняти унію. Острозький літописець засуджує його за цей крок. Зокрема, в цьому творі зазначено, що острозькі православні міщани бачили в його особі людину, на яку можна опертися, бо він був «побожного життя, безженний». Однак Стефан не виправдав їхніх сподівань, прийняв унію, захворів і помер.

На нашу думку, з Острозьким культурним центром була пов'язана діяльність одного з найбільш знаних українських письменників-полемістів Івана Вишенського³³. Ми не знаємо, коли точно й де народився Вишенський. Вважається, ніби письменник прийшов у світ десь у середині 16 ст., а місцем його народження є містечко Судова Вишня на Галичині. Однак це не більше, ніж вірогідна гіпотеза.

У своїх творах Вишенський мало говорить про Галичину. Проте в них часто йдеться про Волинь і волинські реалії. В одному із автобіографічних свідчень,

---

³² І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С. 112-113; А. Петрушкевич, Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – С. 35; J. Susza, Saulus et Paulus. – Roma, 1666. – P.15.

³³ І. Вишенський, Сочинения. / Ред. И. П. Еремин – Москва – Ленинград, 1955; Його ж. Твори. – Київ, 1959; Його ж. Твори / З книжної української мови перекл. В. Шевчук. – Київ, 1986; І. Срьомін, Іван Вишенський і його громадсько-літературна діяльність // І. Вишенський, Твори. – Київ, 1959. – С. 3-34; І. Житецкий, Литературная деятельность Иоанна Вишенского // Киевская старина. – 1890. – Т. 29. – Кн. 6 (Июнь). – С. 494-532; Н. Ковальский, Произведения Ивана Вишенского как источник по социально-политическому положению на Украине конца XVI-XVII ст. ст. // Некоторые проблемы социально-экономического развития Украинской ССР. – Днепропетровск, 1970. – С. 180-188; П. Кралюк, Вишенський і Волинь. – Луцьк, 1996; Його ж. Письменник і князь. Взаємини Івана Вишенського та Василя-Костянтина Острозького // День. – 2009. – 6 листопада. – № 201 (3121). – С. 8; А. Крымский, Иоанн Вишенский, его жизнь и сочинения [рец. на д-р дис. І.Франка “Іван Вишенський і його твори”. – Львів, 1895] // Крымский А. Твори у 2-х т. – Київ, 1972. – Т. 2. – С. 380-455; А. Пашук, Іван Вишенський – мислитель і борець. – Львів, 1990; С. Пінчук, Іван Вишенський: Життя і творчість. – Київ, 1968; Н. Сумцов, Иоанн Вишенский (южно-русский писатель начала XVII ст.) // Киевская старина. – 1885. – Т. 3-4. – С. 648-677; Д. Чижевський, Історія української літератури. – Тернопіль, 1994. – С. 225-232; І. Франко, Іван Вишенський його час і письменська діяльність // І. Франко, Зібрання творів у 50-х т. – Київ, 1980. – Т. 28. – С. 260-278; Його ж. Іван Вишенський і його твори // І. Франко, Зібр. творів у 50-х т. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7-211.

яке зустрічаємо в творі «Короткослівна відповідь Феодула...», письменник говорить, що його молоді роки пройшли в Луцьку. У творі «Порада» згадує Жидичин, село біля Луцька, в якому знаходився відомий на Волині православний монастир. У цьому ж творі є й згадка про Острог.

Низка свідчень дає підстави вважати, що Вишенський був пов'язаний з князем В.-К. Острозьким. Так, влітку 1598 р. в Острозі була надрукована «Книжиця», до якої ввійшли вісім перекладених з грецької мови послань олександрійського патріарха Мелетія Пігаса, послання князя В.-К. Острозького та анонімне послання Вишенського від імені афонських ченців³⁴. До речі, це був єдиний твір, виданий за життя письменника.

«Книжиця» з'явилася якраз незадовго після Берестейської унії 1596 р. і мала антиуніатську спрямованість. Видана була на кошти князя В.-К. Острозького, який у той час активно виступав проти унії. Дослідники вважають, що саме острозька «Книжиця» 1598 р. послужила взірцем для Вишенського і вже наступного року він, перебуваючи на Афоні, уклав за такою схемою «Книжку» – збірку власних творів.

Заслуговує на увагу те, що І. Вишенський пише спеціальне послання до В.-К. Острозького. У творі «Порада» згадує одного із синів князя, Костянтина, осуджуючи його за перехід від православ'я до католицизму. Згадує у своїх творах і православних єпископів Кирила Терлецького та Іпатія Потія, котрі були пов'язані з В.-К. Острозьким. Очевидно, І. Вишенський непогано орієнтувався в тому, що відбувається при дворі цього заможного волинського можновладця.

Свого часу І. Франко звернув увагу на те, що в творі Іпатія Потія «Антиризис» є згадка про якогось «пана Вишенського», котрий служив у князя В.-К. Острозького. Зокрема, йдеться про те, що, коли Іпатій став єпископом володимирським і берестейським, князь прислав до нього листа, в якому йшлося про умови унії з католиками. І цей лист був переданий «через пана Василя Суразького і через пана Вишенського»³⁵.

І. Франко на основі наведеного повідомлення І. Потія та інших опосередкованих свідчень прийшов до висновку, що І. Вишенський міг бути слугою при дворі В.-К. Острозького: тут він «докінчував своє образование і дороблявся хліба». «Життя при дворі такого великого пана, як Острозький, – писав І. Франко, – котрий з маєтків своїх мав мільйон річного доходу, а при дворі давав притулок тисячам найрізноманітніших людей, шляхти, вчених, артистів

---

³⁴ І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С. 122.

³⁵ І. Потей, Антиризис // Русская историческая библиотека. – СПб. 1903. – Т. XIX. – С. 575, 589.

і просто ошуканців та пройдисвітів, було, без сумніву, великою школою для молодого чоловіка. Не треба думати, що життя таке йшло для нього в розкоші і вигодах; навпаки, тут він привчався і недоїдати і недосипляти, змушений був ненастанно держатися на осторозі, догоджувати тисячам дрібних і великих забаганок, прислужувати всякому, зносити часті, не раз прямо самодурські зниження і оскороби, та зате вчитися заглядати на дно життя, відрізнявати правдивий блиск від фальшивого, міг користати з товариства людей учених і бувалих, стикався ненастанно з людьми найрізніших станів, від простих підданих хліборобів аж до примасів та сенаторів і королів, і все це мусило значно розширювати круг його відомостей і поглиблювати його світогляд, особливо коли у нього була душа не лакейська, а схильна до вдумливості, критики та глибоко моральна. Тільки такою всесторонньою школою життя ми можемо вияснити собі те широке знання світу і людей, яке стрічаємо у нашого автора при його невеликій, та й то, здається, досить пізно набутій книжковій ученості; тим знанням дійсного життя, звичаїв і характерів людських Вишенський різко і корисно відзначувався від других сучасних і пізніших писателів духовного походження, хоч і значно вченіших від нього...»³⁶.

Звісно, ці міркування І. Франка мають гіпотетичний, навіть дещо літературно-художній характер, на що свого часу звернув увагу А.Кримський. Однак вони видаються достатньо правдоподібними, як і те, що в молоді роки Вишенський служив при дворі князя В.-К. Острозького. Бо дійсно (у цьому можна цілком солідаризуватися з І. Франком) І. Вишенський добре знав тогочасне життя. Й набути такий досвід міг хіба що при князівському дворі.

Безсумнівним свідченням зв'язків В.-К. Острозького та І. Вишенського є згадуване послання письменника до князя. Це був один з перших творів полеміста, така собі проба пера. І те, що ця проба була присвячена князю В.-К. Острозькому, вельми показове. У певному сенсі особа князя, його діяння стали імпульсом для письменницької діяльності І. Вишенського.

І. Вишенський, певно, знав про наміри В.-К. Острозького щодо укладення церковної унії. Якщо він дійсно разом із Василем Суразьким передавав листа від князя до єпископа Іпатія Потія про умови поєднання з католиками, то мусив бути посвяченим у цю делікатну справу. Звісно, князь В.-К. Острозький мав своє бачення цієї проблеми, наполягаючи на концесії універсальної унії, яка розходилася з поглядами та діями єпископів-уніатів. Однак навіть універсальна

---

³⁶ І. Франко, Іван Вишенський і його твори // І. Франко, Зібр. творів у 50-х т. – Київ, 1981. – Т. 30. – С.180.

унія могла бути негативно потрактована православними ортодоксами.

Ми не знаємо, як Вишенський ставився до уніатських планів В.-К. Острозького. Але він вітав князя, коли той після Берестейського собору 1596 р. зайняв тверду антиуніатську позицію.

Про пов'язаність Вишенського з князем В.-К. Острозьким свідчать не лише його твори, а й оточення письменника. Серед них були діячі, пов'язані з В.-К. Острозьким та Острозьким культурним центром. До таких належали Ісакій Борискович та Іов Княгиницький. Виходячи з вищенаведених даних, можемо припустити, що І. Вишенський міг здобувати освіту в Острозькій академії. Цим можна пояснити його пов'язаність з Острогом.

До випускників Острозької академії належало чимало видатних церковних діячів України початку XVII ст. Серед них виділяється київський митрополит Теофанового свячення Іов Борецький³⁷. Походив він із дрібношляхетської галицької родини. У 1604 р. І. Борецький став керівником школи Львівського братства, зобов'язуючись безкоштовно викладати греку та латину. У 1605 р. перебував у Дерманському монастирі, де співпрацював з Ісакієм Борисковичем, Даміаном Наливайком, Іовом Княгиницьким, що засвідчує його пов'язаність з Острозьким культурним центром. На початку цього року І. Борецький переклав публіцистичний «Листь ... до велебного єпископа Іпатія Потія, будучого еще на тоть чась єпископа володимерьского, о отступленьи его з напомниманемь отцевськимь до него писаный» олександрійського патріарха Мелетія Пігаса. Послання патріарха, датоване 14 жовтня 1599 року, побачило світ у Дерманській друкарні майже через шість років, 6 лютого 1605 року. Перекладач згаданий у долученому вірші: «Листь той въ Єгипте / авсоньски начертаный / рускимь языкомь / в Сарматехъ дарованый / Борецькимь, наддеръ / Апольлови коханымь / и в Парнасье на лоне музъ / выхованымь». Правдоподібно, згадка про Парнас натякає на навчання І. Борецького в Острозькій академії.

---

³⁷ Духовное завещание Киевского митрополита Иова Борецкого // С. Голубев, Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Киев, 1885. – Т.1. – Приложение. – С. 395-399; П. Жукович, Протестация митрополита Иова Борецкого и других западнорусских иерархов. Отдельный оттиск из «Сборника по славяноведению». – С.-Петербург, 1909. – Т.3. – С. 1-19; «Лист Мелетія... патріарха александрійського до ... Іпатія Потія» // И. Мальшевский, Александрійский патріарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви. – Киев, 1872. – Т. 2. – С. 103-140; «Протестация» // Пам'ятки братських шкіл на Україні. – Київ, 1988. – С. 313-328; М. Возняк, Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954; Я. Исаевич, Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 26, 49, 54, 61, 66, 67, 70, 71, 84; Ф. Науменко, Педагог-гуманіст і просвітителі І. Борецький. – Львів, 1963; S. Kossow, Patericon.... – Kijów, 1635. – S.180.

У 1609 р. в друкарні Львівського братства вийшла «Бесіда о воспитаніи чадъ», яка, на думку дослідників, була укладена І. Борецьким. До цієї, призначеної батькам книжечки, увійшли деякі бесіди Іоанна Златоуста про виховання, фрагменти повчання на морально-етичні теми св. Василя Великого. Йому також приписують переклад з грецької мови (між 1602 і 1606 рр.) полемічного послання Мелетія Пігаса «Диалог альбо розмова о православной и справедливой вірі единое кафолическое Восточное Церкве, світло сіяющому князю Костантину Василеву Острожскому, благочестія извістному непреложному блюстителеви, и сыну своему въ Духу такожде и всему російского народа множеству...»

У 1610-х рр. І. Борецький згадується як священник київської Воскресенської церкви. Він став також одним з організаторів київського Богоявленського братства, був ректором його школи (документальна згадка про його ректорство припадає на 1617 р.). У 1619 р. прийняв постриг під ім'ям Іова і став ігуменом Києво-Михайлівського монастиря. 9 жовтня 1620 року під час відновлення єрусалимським патріархом Теофаном (Феофаном) православної ієрархії, його обрано київським митрополитом. Ставши владикою, І. Борецький почав активно обстоювати права своєї церкви. 28 квітня 1621 року він разом з володимиро-берестейським єпископом Єзекійлом Курцевичем та перемишльським єпископом Ісаєю Копинським написав польськомовну «Протестацію та побожне усправедливлення...». Будучи за призначенням адміністративно-судовим документом, вона фактично стала публіцистичним твором. У «Протестації» виправдовувалась діяльність єрусалимського патріарха Теофана, якого звинувачували у шпигунстві на користь Османської імперії. У цьому ж творі владики стали в обороні козаків, несправедливо звинувачених у тому, що вони ніби є «простаками, котрі знань і розуму не маючи, піддалися намовам духівництва». Ці славні лицарі, говориться в творі, маючи природний розум і даровану від Бога кмітливість, довели свою побожність добрими справами, вони з «невірними воюють, невольників визволяють, церкви нові, монастирі будують, мурують і збагачують».

У Києві І. Борецький активно залучився до видавничих справ. У надрукованому 1619 р. в лаврській друкарні Анфологоні – монументальному літургічному виданні – він звірив текст із грецьким оригіналом та зробив новий переклад деяких частин. Владика підтримував приватних друкарів – волинянина Тимофія Вербицького (бл. 1624-1628 рр.) та білоруса Спиридона Соболя (бл. 1527-1631 рр.). Він же протегував православному шкільництву. Так, у 1622 р. разом з представником запорожців Оліфером Голубом митрополит передав до Львівського братства 1500 злотих, записаних гетьманом Петром Конашевичом-

Сагайдачним на школу та вчителя грецької мови. Приблизно того ж року затвердив, разом з константинопольським патріархом Кирилом Лукарісом, права і порядки школи при новопосталому Луцькому братстві.

1 березня 1631 року митрополит Іов склав тестамент, яким заповів використати своє рухоме майно на потреби освіти, «щоб школи вь братстве Киевскомъ для цвиченя дітокъ хрестіанскихъ, а не гді индей фундованы были». Свої латинські та грецькі книги І. Борецький віддав Петру Могилі, слов'янські та польські книги – київському Святомихайлівському монастиреві (деякі з них збереглись).

Окрім І. Борецького, чимало інших випускників Острозької академії спричинилися до релігійно-культурного відродження Києва. Зокрема, до таких варто віднести Олександра Плетенецького (у чернецтві – Єлисей, Євфимій)³⁸. Відомо, що походив він із Галичини. Його батько, «дяк Хома-русин», переїхав до Львова з Рогатина. Брати О. Плетенецького, Єронім, Панас та Ярош, служили у князя В.-К. Острозького. При сприянні князя О. Плетенецький у 1595 р. став архімандритом пінського Ліщинського монастиря. В.-К. Острозький характеризував його як «землянина нашого». Перебуваючи при дворі В.-К. Острозького, О. Плетенецький мав змогу навчатися або хоча б ознайомитися з діяльністю Острозької академії, спілкуватися з її діячами. Тим більше, що брав активну участь в Берестейському антиуніатському соборі, був одним з основних його діячів.

Після смерті Никофора Тура в 1599 р., О. Плетенецького обрали архімандритом Києво-Печерської лаври. Правда, офіційно затверджений він був королем Сигізмундом III лише в 1605 році. О. Плетенецький зумів перетворити Києво-Печерську лавру в один із значних релігійно-культурних центрів України. Запросив до Києва письменників, проповідників, перекладачів, друкарів, художників. Створив культурний осередок, який мав на меті захист православ'я й багато в чому нагадував подібні осередки в Острозі та Дермані. До його складу входили деякі діячі, що раніше були пов'язані з Острогом. Також у Києво-Печерській лаврі О. Плетенецький відкрив друкарню, яка випускала богослужбову літературу, богословські праці, книги світського характеру. Деякі з цих видань, наприклад «Бесіди на 14 послань апостола Павла» Іоана

---

³⁸ С. Голубев, Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Киев, 1883. – Т. I; І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С. 106-107; І. Огієнко, Історія українського друкарства. – Київ, 1994; З. Хижняк, Плетенецький Олександр Хомович // Києво-Могилянська академія в іменах. – Київ, 2001. – С. 428.

Златоуста, були підготовлені в Дермані. У певному сенсі осередок, створений О. Плетенецьким, продовжив традиції Острозького культурного центру й Острозької академії.

Послідовником О. Плетенецького, який після його смерті став архімандритом Києво-Печерської лаври, був Захарія Копистенський³⁹. Походив він, вірогідно, з Перемишльщини, належав до родичів перемишльського православного єпископа Михайла Копистенського. Судячи з його полемічного твору «Палінодія», побував у монастирях та церквах Молдавії, Галичини, Вільни (Вільнюса), Кракова, Волині, Підляшшя й Полісся (Берестейщини та Пінщини). Зокрема, був у Дорогобужі та Смідині – володіннях князя В.-К. Острозького. Можливо, побував і в Острозі.

У 1612 і 1614 рр. виступав як вибраний архімандрит Унівського монастиря. 4 січня 1616 року вписався в Київське братство. Брав участь у діяльності вченого гуртка в Києво-Печерській лаврі під керівництвом архімандрита О.Плетенецького. Виступив автором низки творів. 20 листопада 1624 року став архімандритом Києво-Печерської лаври і перебував на цьому становищі до кінця життя.

Найбільш відомий твір З. Копистенського «Палінодія» (1621-1622), написаний як полемічна відповідь на трактат Лева Кревзи «Оборона єдності церковної» (1617) і вважається одним із найкращих зразків православної полемічної літератури того часу. У кінці «Палінодії» була спеціально вміщена апологетична повість про князів Острозьких, де основна увага була звернута на В.-К. Острозького. Про останнього велася мова як про вірного захисника православ'я. Він порівнювався з князем Володимиром і трактувався як нащадок князя Данила Романовича. Також там велася мова про те, що при дворі В.-К. Острозького були зібрані славні вчені. Ці слова дослідниками трактуються як характеристика Острозької академії. Знання реалій діяльності Острозької академії дає підстави

---

³⁹ З. Копистенский, Палинодия // Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1878. – Столб. 313-1150; Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. Корпус текстів. – Т. 3. – Лев Кревза. Оборона єдності церковної; Захарій Копистенський. Палінодія; Lev Krevza's. Obrona iedności cerkiewney and Zaharija Kopystens'kyj's. Palinodia / With an Introduction by Omeljan Pritsak and Bohdan Struminsky. Harvard library of early Ukrainian literature. – Harvard, 1987. – P. 71-596. М. Грушевський, Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 6. – С. 66-105; П. Кралюк, Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст. – Луцьк, 1996. – С. 88-92; В. Микитась, Ф., Давня українська література. – Київ, 1989. – С. 154-159; О. Огоновський, Історія літератури руської. – Львів, 1887. – Ч. 1. – С. 145-147.

вважати, що З. Копистенський навчався в ній або був тісно пов'язаний із нею.

Очевидно, освіту в Острозькій академії здобував Ісайя Копинський – церковний діяч та релігійний письменник⁴⁰. Походив із шляхетської родини, що жила на Підляшші. Він виступив одним із засновників Київського братства, а в 1619-1620 рр. був межигірським ігуменом.

Велику увагу приділив розбудові монастирів на Задніпров'ї, зокрема, на землях, якими володіли князі Вишневецькі. І. Копинський зумів відновити Густинський Прилуцький монастир, заснував Мгарський Лубенський монастир і Підгірський Ладинський скит. У 1620 р. І. Копинський став одним із єпископів, висвячених єрусалимським патріархом Феофаном. Номінально він займав Перемишльську кафедру, якою реально керував уніатський єпископ А. Крупецький. У 1628 р. стає таким же номінальним єпископом смоленським та чернігівським. У 1631 р., після смерті І. Борецького, при підтримці козаків був обраний київським митрополитом. На це ж становище претендував Петро Могила, який мав підтримку з боку урядових кіл Речі Посполитої. Між ними розгорнулася боротьба, яка тривала до середини 30-х рр. XVII століття. Зрештою, переміг П. Могила.

І. Копинський відомий також як письменник. Йому належить «Ліствиця духовна», перекладена наприкінці XVII ст. з української на церковнослов'янську Дмитром Тупталом. Під назвою «Алфавіт духовний...» твір неодноразово перевидавався протягом XVIII – початку XIX століття. В українському суспільстві XVII ст. було широко відомим його послання до князя Яреми Вишневецького, в якому І. Копинський засуджував цього можновладця за відхід від православ'я та прийняття католицизму.

Випускники Острозької академії також зробили чимало для заснування й облаштування православних монастирів, які стали святинями українського народу. До таких належав Афанасій – засновник Межигірського монастиря.

Відповідно до інформації Пом'яника цього монастиря від 1625 р., Афанасій походив «з Москви», з «рода славна же и велика». Ще в дитячому віці опинився в полоні й був вивезений до України. Виховувався при дворі В.-К. Острозького «в добром наказанні книжном». Це дає підстави вважати,

---

⁴⁰ С. Голубев, Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт церковно-исторического исследования. – Киев, 1882. – Т. 1. – С. 25, 53, 553; Киев, 1898. – Т. 2. – С. 2-46; М. Грушевський, Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 6. – С.513-555; А. Добрянский, История епископов трех соединенных епархий, перемышльской, самборской и саночкой, от найдавейших времен до 1774 года. – Львов, 1893. – С. 62; І. Огієнко, Українська церква. Нарис з історії української православної церкви: У 2-х томах. – Київ, 1993. – Т. 1, 2. – С. 160-161.

що він навчався в Острозькій академії. Тут же, в Острозі, став ченцем. Його наставником був ієросхимонах Варсонофій⁴¹. У грудні 1599 р. Афанасій прибув до Києва. У Літописі Густинського монастиря 1670 року є інформація, що Афанасій перебував на Афоні, а в 1600 р. заснував Межигірський монастир, який став однією із найважливіших православних святинь Київщини⁴².

Засновником відомого Скиту Манявського теж виступив один з випускників Острозької академії – Іван (у чернецтві – Іов) Княгиницький⁴³. Народився він у шляхетській родині. Освіту здобув спочатку вдома, потім в Унівському монастирі, а завершував її в Острозькій академії. З Острога був посланий на Афон з милостинею. Перед поїздкою, можливо, викладав в Острозі. Прибувши з Афона до Острога, недовго пробув в Україні і повернувся назад. Під час другого відвідання Афона прийняв чернечий постриг. Після повернення займався реорганізацією низки українських монастирів.

На запрошення І. Борисковича прибув у Дермань. Тут разом із ним брав участь у перекладі й редагуванні Октоїха, виданого в 1604 році. Біля 1605 р., коли друкарню з Дермані було переведено знову до Острога, а Дерманський культурно-освітній осередок розпався, виїхав в Галичину. Підтримував добрі стосунки з І. Вишенським. За ініціативи останнього І.Княгиницький заснував Скит Манявський (бл. 1605 р.), який став «іноческою академією», головним осередком аскетичного чернецтва в Речі Посполитій.

Погляди І. Княгиницького відзначалися традиціоналізмом та консерватизмом. Зокрема, це знайшло вияв у його негативній рецензії на книгу К. Транквіліона-Ставровельського «Дзеркало богослов'я».

Походив він із Острога. Досконало володів старослов'янською, грецькою та латинською мовами. Був учителем Львівської школи Ставропігійського братства. На запрошення О.Плетенецького переїхав до Києва. У 1616 р. вписався до Київського братства й вчителював у Київській братській школі. Був одним з організаторів лаврської друкарні, редагував її видання, автор низки передмов,

⁴¹ І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С. 82.

⁴² Летописец... монастыря Густинского // Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1848. – № 8.

⁴³ С. Маслов, Кирилл Транквилион Ставровецкий и его литературная деятельность. – Киев, 1984. – С. 34, 62, 74; И. Мыцько, Дерманский культурно-просветительный центр и его участие в идеологической работе на Украине (70-е годы XVI в. – 30-е годы XVII в.) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 50-51; І. Мицько, Острозька... академія. – С. 96; [Симонович Ігнатій з Любарова] Житіє і жизнь... // Зоря Галицька яко Альбум на год. 1869. – Львів, 1860. – С. 225-251.

віршованих епіграм та емблем. У 1627 р. став ігуменом Київського братського монастиря. Сприяв об'єднанню лаврської школи, заснованої П.Могилою, та школи Київського братства. Став першим ректором після об'єднання цих шкіл, які, власне, й започаткували Києво-Могилянську академію⁴⁴.

До випускників Острозької академії належала ще низка менш знаних церковних та культурних діячів. Зокрема, до них варто віднести Афанасія Китайчича – рецензента «Євангелія учительного» Кирила Транквіліона-Ставровещького, який з часом перебрався до Росії й став там ігуменом Нікітського монастиря в Переяславі-Залеському, а пізніше архімандритом Володимирського Рождественського монастиря в Росії⁴⁵, Івана Бережанського (Підвисоцького) – священика Богоявленського собору в Острозі, що займався друкарською справою⁴⁶, аноніма Клірика Острозького, який був автором двох послань до єпископа Іпатія Потія⁴⁷, Ігнатія Старушича, ректора Києво-Могилянської академії (з 1641 р.), моголівського єпископа⁴⁸ [48].

⁴⁴ В. Колосова, Земка Тарасій Левкович // Києво-Могилянська академія в іменах. – Київ, 2001. – С.224; І. Мицько, Я. Стратій, Роль острозького культурно-освітнього осередку у розвитку української духовної культури // Українське барокко. – Київ, 1993. – С. 154-166; А. Ясіновський, Роль Острога в культурних взаєминах України із слов'янами і греками // Острозька давнина. – Львів, 1995. – С. 97-103; Monumenta Ucrainae Historica. – Romae, 1965. – Vol. 2. – P. 130.

⁴⁵ І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С. 95.

⁴⁶ О. Бевзо, Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 139; С. Голубев, Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Київ, 1883. – Т. 1. – Приложения. – С. 313.

⁴⁷ Ответ Клирика Острожского Ипатию Потюю. 1598 // Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1903. – Кн. 3. – Столб. 377-432; История о разбойничьем Флорентийском соборе, изд. Клириком Острожским в 1598 году // Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1903. – Т.ХІХ. – Столб. 433-476; На другій лист велебного отця Іпатія володимирського і берестейського єпископа, до ясношанованого княжати Костянтина Острозького... // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. 5. – С. 201-229; Відпис на листа в Бозі превелебного отця Іпатія... // Слово многоцінне. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 432-459; Л. Квасюк, «Клірик» Острозький // Острозькі просвітники ХVІ-ХХ ст. – Острог, 2000. – С.123-130; І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С. 95; Його ж. Чар архівних свідчень: Матеріали до біографій славетних публіцистів // Жовтень. – Львів, 1987. – № 3. – С. 87-89; І. Франко, Нарис історії українсько-руської літератури. – Львів, 1910. – С. 49-59; П. Яременко, Памфлети Клірика Острозького – українського письменника-полеміста кінця ХVІ віку // Питання літератури. Наукові записки (Дрогобич, пед. ін-т). Серія літературознавча. – Дрогобич, 1962. – Вип. 7. – С. 117-179.

⁴⁸ І. Мицько, Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – С.113; І. Тесленко, Шата «презациного уроження» отця Ігнатія Старушича (нові матеріали про походження та волинську рідню ректора Київського колегеіуму) // Київська академія. – Київ, 2007. – Вип. 4. – С. 180-185.

Виходячи з вищесказаного, можемо твердити, що Острозька академія відігравала визначальну роль в українській культурі в кінці XVI – на початку XVII ст. Її випускники стали видатними культурними й церковними діячами, виявили себе в різних сферах – бібліїстиці, грецистиці, старослов'янській філології, полемічній літературі, освітньому й церковному будівництві.